

11. Шемшученко Ю. С. Галузі права // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. Шемшученко (від ред.) та ін. – К. : “Укр. Енцикл.”, 1998. – Т. 1: А-Г. – 624 с.: іл. – С. 549.
12. Павлов А. С. Сокращенный курс церковного права. – З.О.П. А.С. Павлова. – М., 1869. – С. 21.
13. Барсов Т. В. Каноническое право / Т. В. Барсов. – СПб., 1879. – С. 3, 4.
14. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова колегії) та ін. – К. : Вид-во “Українська енциклопедія”, 2001. – Т. 3: К-М. – С. 32-33.

Совенко Б. В. Православное каноническое право в свете современной юридической науки

В статтєе отображается авторский юридический подход к изучению православного канонического права как комплексной науки и отрасли правовых знаний, которая формируется. Проанализировано его место в системе права и рассмотрено соответствие его норм характеристикам отрасли права в общей теории права. Определено место канонического права в системе современных юридических наук.

Ключевые слова: православное каноническое право, каноническое право, (комплексная) отрасль права, религиозно-правовая норма, предмет и метод правового регулирования, церковные правоотношения.

Sovenko B. The Orthodox canon law in the light of modern legal science

In the article the author's juridical approach to the study of Orthodox canon law as a complex science & the branch of legal knowledge that forms is represented. Its place in the law system & the compliance its norms to features of law rules in the general theory of law has been analysed. The place of canon law in the system of modern jurisprudence is defined.

Keywords: Orthodox canon law, canon law, (complex) branch of law, legal religious norm, subject and method of legal regulation, church legal relationship.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

Бедь В. В.,

Ужгородський національний університет

ПРАВО СПОВІДУВАТИ РЕЛІГІЮ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАКРІПЛЕННЯ

Стаття присвячена висвітленню конституційних основ права сповідувати релігію, як складового свободи совісті. Автор у історичному аспекті вказує на еволюцію норм правових актів, які закріплюють складові свободи совісті. Вказуються пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання права сповідувати релігію.

Ключові слова: свобода совісті, Конституція України, конституційно-правове закріплення, права людини, право сповідувати релігію.

Як свідчить історія розвитку людства, релігія упродовж багатьох тисячоліть істотно впливає на розвиток прав і свобод людини, держави і правових систем, на формування політичної, правової та релігійної культури населення. Процес формування релігійних вірувань відбувався як за національною ознакою, так і під впливом світових релігій, таких як буддизм, християнство, іслам та ряд інших, які набули поширення в багатьох країнах, у тому числі на території України. Усе це викликало необхідність створення відповідних умов щодо правового регулювання та

забезпечення прав і свобод людини у сфері релігійних відносин як на національному, так і на міжнародному рівнях.

У Конституції України 1996 р. людина, її життя і здоров'я, честь і гідність визнаються найвищою соціальною цінністю, що повною мірою відповідає закріпленому праву кожної людини в Україні на свободу світогляду і віросповідання (ст. 35), яке включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. При цьому, право сповідувати одноособово або разом з іншими будь-яку релігію або не сповідувати ніякої в Україні на сьогодні залишається досить дискусійним.

Досліджуване питання були в різні часи предметом наукового дослідження ряду вчених філософів, істориків, юристів та ін., серед них: Лубська М. В., Малишко В. М., Сергієнко Г. Л., Ярмол Л. В. Сорокун В. М., Вишнякова І. Н., Шибанова М. А., Симорот С. Ю., Шевелева Е. В. та ін. Разом з тим, ними були досліджені лише окремі аспекти тематики. Саме тому, автор ставить собі за мету зробити спробу комплексного аналізу механізму реалізації такого складового права особи на свободу совісті, як права сповідувати релігію.

В Україні основою юридичного механізму реалізації права людини сповідувати будь-яку релігію є національне законодавство, а саме: Конституція України (ч. 1 ст. 35), Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації” (ч. 1 ст. 3), а також ратифіковані Україною міжнародні акти, в яких проголошується це право. Зокрема, про це йдеться у ст. 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права; ст. 9 Конвенції про захист прав людини і основних свобод

У основних законах ряду держав також визнане право людини сповідувати будь-яку релігію (ст. 31 Конституції Республіки Білорусія; ч. 2 ст. 26 Конституції Литовської Республіки; Ст. 28 Конституції Російської Федерації; ст. 31 Конституції Республіки Узбекистан). Однак у деяких із них застосовано інші назви, різняться подекуди і власне зміст цього права людини. Зокрема закріплено: 1) право сповідувати свою релігію (п. “б” §1 Конституційного акту Швеції “Форма правління”); 2) право сповідувати свою віру (ч. 2 ст. 19 Конституції Республіки Македонія); 3) право сповідувати релігійні переконання (ч. 1 ст. 41 Конституції Республіки Словенія); 4) право сповідувати відому релігію (ч. 2 ст. 13 Конституції Греції); 5) право сповідувати релігійні вірування (ст. 19 Конституції Італійської Республіки); 6) право сповідувати релігію, встановлену за давніх часів (ст. 5 Конституції Непалу). Разом з тим, вважаємо, найбільш вдале з вищенаведених визначень – “право людини сповідувати свою релігію”, оскільки саме остання виступає однією з індивідуальних форм свідомості особистості.

Право людини сповідувати будь-яку релігію можемо поділити на певні різновиди за наступними критеріями. 1) за кількісним складом суб'єктів його здійснення: а) індивідуальне (одноособове сповідання релігії); б) колективне (сповідання релігії спільно з іншими). 2) за змістом сповідувальної діяльності: а) здійснення культових дій (молитви, таїнства, обряди, свята, богослужіння, жертвопринесення, ритуальні заборони та інші); б) позакультова діяльність: у духовній сфері – продукування релігійних ідей, тлумачення догматів теології, написання богословських

трактатів; у практичній сфері – поширення релігійних переконань; навернення людей до своєї релігійної віри, благодійна, місіонерська діяльність тощо. 3) залежно від місця сповідання релігії – здійснення останнього у культових будівлях і на прилеглий до них території, у місцях паломництва, на кладовищах чи в місцях окремих поховань, крематоріях, у квартирах і будинках приватних осіб, в установах, організаціях і на підприємствах (наприклад, у військових частинах, лікарнях, місцях попереднього ув'язнення і відбування покарання). 4) залежно від юридичного статусу суб'єкта використання розглядуваного права: а) сповідання релігії громадянами певної держави; б) сповідання релігії іноземцями; в) сповідання релігії апатридами; г) сповідання релігії дітьми; д) сповідання релігії іншими суб'єктами (засудженими, військовослужбовцями тощо) [1, 126].

Механізмом юридичного забезпечення права людини сповідувати будь-яку релігію є система ефективних юридичних засобів реалізації, охорони та захисту цього права людини. Спробуємо проаналізувати юридичні засоби реалізації права людини сповідувати будь-яку релігію відповідно до наведеної вище класифікації.

Одноособове сповідання релігії не потребує юридичної процедуризації, оскільки воно може бути здійснене людиною за її бажанням виключно власними діями, інші ж суб'єкти не повинні їй у цьому перешкоджати. І навпаки, колективне сповідання релігії потребує, зазвичай, встановлення певних юридичних процедур. Однією із форм колективного сповідання релігії є об'єднання громадян у релігійні громади. Законодавством встановлені порядок, строки, підстави утворення релігійних громад якраз і формують юридичну процедуру колективного сповідання релігії.

Релігійна громада є місцевою релігійною організацією віруючих громадян одного культу, віросповідання, напрямку, течії або толку, які добровільно об'єдналися з метою спільного задоволення релігійних потреб (ч. 1 ст. 8 Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”. Згідно з цим Законом: 1) для набуття релігійною громадою правоздатності юридичної особи громадяни, які утворили її і досягли 18-річного віку, в кількості не менше десяти чоловік, подають заяву та статут (положення) на реєстрацію відповідно до обласної, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, а у Республіці Крим – до Уряду Республіки Крим (ст. 14); 2) повідомлення державних органів про створення релігійних громад не є обов'язковим (ст. 8).

Хотілося б відмітити, що саме останнє положення викликало в наукових колах немало дискусій [2, 28]. Так, зокрема, у проекті Закону України від 01.02.2000 р. “Про внесення змін до Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації” передбачено, що релігійні громади можуть діяти за статутом (положенням), зареєстрованим у порядку, встановленому законодавством, а також без реєстрації свого статуту (положення). Однак релігійна громада, яка утворилася і діє без реєстрації свого статуту, зобов'язана повідомити про це органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування (ч. 3 ст. 9). Дане положення в проекті цього закону обґрунтовується тим, що повідомлення про утворення релігійної громади не посягає на свободу її релігійної діяльності і передбачає офіційне визнання державою таких громад діючими.

Разом з тим, цілком розділяємо думку Л. Ярмол [1, 125], що з такою позицією не

можна не погодитися, оскільки саме повідомлення про створення релігійної громади не є втручанням у її внутрішні справи, а навпаки, – це “поштовх” до набуття нею статусу юридичної особи, у зв’язку з чим за громадою та її членами визнаватимуться такі права (та й обов’язки), яких вони без нього не матимуть. Наприклад, відстрочка від призову на строкову військову службу надається лише тим призовникам-священнослужителям, які займають посаду в одній із зареєстрованих у встановленому порядку релігійних конфесій. (п. “в” ч 7. ст. 17 Закону України від 25 березня 1992 р. “Про загальний військовий обов’язок і військову службу” (в редакції Закону від 18 червня 1999 р. № 766-XIV).

До того ж держава має володіти інформацією про створення тих чи інших релігійних громад, щоб контролювати відповідність їх діяльності чинним законам. Якщо така громада діятиме в межах законодавства, то вона, не побоюючись, повинна повідомити про своє створення відповідні державні органи. Доречно передбачити також у Законі відповідальність засновників (зокрема, адміністративну) за неповідомлення про створення релігійної громади, інакше запропонована законодавча новела не буде дієвою [3, 75].

На наш погляд, доцільно також змінити існуючий порядок створення релігійних громад, а саме: збільшити кількість їх засновників, доповнити перелік документів і даних, які подаються ними для державної реєстрації. Можемо погодитися із пропозиціями з цих питань, які викладено в проекті Закону України від 01.02.2000 р. (поданий Кабінетом Міністрів України). У ньому запропоновано збільшити мінімальну кількість засновників релігійної громади до 25 чоловік, які досягли 18-річного віку, крім визнаних судом недієздатними, а також вимагається подання додаткових, крім заяви і статуту, документів, а саме: протоколу установчих загальних зборів релігійної громади; списку громадян, що її утворили; відомостей про склад органів управління; підтвердження зазначеної у статуті канонічної й організаційної підлеглості релігійної громади. Якщо ж релігійна громада, яка утворюється, підпорядковуватиметься релігійному центру, що перебуває за межами України, то вона має подати ще й копію статуту (положення) або інший основоположний документ цього релігійного управління або центру, а також його нотаріально засвідчений автентичний переклад на українську мову (ст. 14).

Цілком доречно було б до вказаного переліку документів включити ще й дані про основи віровчення релігійної громади, про її ставлення до сім’ї і шлюбу, освіти, здоров’я послідовників даної релігії, про обмеження для членів і служителів організації щодо їхніх прав та обов’язків.

Світова практика знає два підходи щодо визначення статусу релігійних організацій. Перший підхід (окремі автори називають його “американським” [4, с. 67]) передбачає: 1) повідомний порядок одержання релігійною організацією статусу юридичної особи; 2) презумпцію лояльності та законслухняності релігійної організації; 3) повну свободу поширення віровчення без огляду на його зміст. На практиці ми спостерігаємо, що, наприклад, США стали притулком для значної кількості тоталітарних сект, діяльність яких заборонено в багатьох інших країнах (типovим прикладом можуть служити “церква саснтології” та “церква преподобного Муна”, діяльність яких заборонено в більшості європейських країн), мають

найбільший в світі корпус сатаністів та перманентні проблеми з радикальними квазірелігійними угрупованнями, що час від часу самоспалюються. В цьому плані не сильно відстає від США і Франція, де послідовно проводиться в життя принцип відокремлення церкви від держави та рівності усіх релігійних організацій перед законом [4, 41; 5, 32].

Другий підхід щодо визначення статусу релігійних організацій практикується в державах, які законодавчо закріпили диференційований підхід до церков. Найбільш вдало в термінологічному плані, на наш погляд, його зафіксовано в Конституції Греції, стаття 13 якої гарантує свободу та безперешкодне відправлення релігійних обрядів лише відомим віросповіданням. Схожу норму містить Конституція Литовської Республіки: “Держава визнає традиційні у Литві церкви та релігійні організації, а інші церкви та організації – в тому разі, якщо вони мають підтримку в суспільстві та їх вчення і обряди не суперечать законові й моралі. Визнані державою церкви та інші релігійні організації мають права юридичної особи” (частини 1 та 2 статті 43 Конституції Литовської Республіки) [7, 58].

Практично, саме другий підхід реалізується через певне обмеження в правах новоутворених або таких, що вперше розпочинають діяльність на території даної країни, релігійних організацій. Вони мають протягом певного часу проявити себе, засвідчивши своєю діяльністю повагу до громадського порядку, суспільної моралі, прав і свобод інших осіб, а також нешкідливість для фізичного і психічного здоров'я пропонованих ними практик. До спливу такого випробувального строку релігійні групи не мають права: 1) будувати культові споруди; 2) набувати права власності на нерухоме та інше майно; 3) засновувати засоби масової інформації тощо. Приміщення та потрібне для діяльності релігійної групи майно, як правило, надаються у користування групи її учасниками. Релігійні групи мають право здійснювати богослужіння, інші релігійні обряди та церемонії, а також провадити навчання релігії і релігійне виховання своїх послідовників.

Вважаємо, що саме цей, на перший погляд дискримінаційний підхід, є власне проявом державного піклування про особу. В сучасному світі, в якому низкою революцій та війн порушено природну тяглість соціумів, більшість людей є абсолютно беззахисними перед псевдорелігійним шахрайством квазірелігійних авантюристів [4, 77].

Міжнародні стандарти в сфері свободи совісті не вимагають рівності всіх релігійних організацій перед законом – лише рівності фізичних осіб, незалежно від їх релігійних або інших переконань. Так, зокрема, Європейська комісія з прав людини визнала такими, що не порушують Конвенцію, дії Австрії, яка відмовила у наданні статусу юридичної особи Gesellschaft zur Vereinigung des Weltchristentums, “оскільки члени цієї секти могли сповідувати свої релігійні переконання і без такого об'єднання” [8].

Практика України щодо рівності перед законом усіх релігійних організацій, подібна до практики СРСР щодо прав людини. Чинне законодавство однозначно конституює “американську” модель: рівність всіх релігійних організацій перед законом, відсутність будь-яких цензів осілости для новоявлених церков, фактично, повідомний порядок набуття статусу юридичної особи тощо (зокрема частина 5 статті

5 Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”). В той самий час практика йде шляхом адміністративного обмеження діяльності одних організацій та підтримки інших. Прикладом такого адміністративного обмеження може служити лист Міністерства освіти України “Щодо попередження залучення дітей та підлітків до діяльності релігійних організацій харизматичного спрямування” від 20.04.98 р. № 1/9-168, за який Міністерство змушено було офіційно вибачитись, визнавши викладені у листі факти такими, що не відповідають дійсності.

З цього приводу досить правильною є думка Г. Друзенка, який стверджує, що така практика подвійних стандартів є порочною і неприпустимою в правовій державі, навіть коли вона переслідує добрі цілі. Україні, спираючись на статтю 11 Конституції, потрібно на повний голос заявити, що вона є державою з тисячолітньою християнською традицією, державою, дві найбільші історичні церкви якої – греко-католицька і православна – заховали й зберегли скарби національної культури у добу бездержавності, під час найжахливіших лихоліть, державою, яка врешті-решт як правонаступниця УРСР завинила не стільки перед релігією взагалі, скільки перед конкретними церквами та віросповіданнями, що їх вона завзято нищила у несамовитому богоборницькому запалі соціалістичних десятиріч. І це не заклик до відновлення в Україні державної церкви – це вимога історичної справедливості [4, 101].

У зв’язку із цим Г. Друзенко пропонує радикальну реформу законодавства України, яка матиме на меті запровадження диференційованого статусу релігійних організацій [4, 104]. За зразок тут може правити іспанська модель, в якій усі релігійні об’єднання розбито на 4 групи: 1) Католицька Церква; 2) “укорінені в іспанському суспільстві” церкви меншин, 3) малі церкви, що не мають угод з урядом, 4) релігійні групи, що не мають особливого правового статусу [9, 90]. Для України, де, по суті, немає одної панівної (як у Польщі, Греції, Грузії, Швеції, Великобританії тощо) церкви, найбільш адекватним бачиться законодавче закріплення трьох основних різновидів статусу релігійних об’єднань:

1. Великі історичні церкви: православна, греко-католицька, римо-католицька, за якими визнається статус юридичних осіб публічного права, з якими випрацьовується основні засади діяльності в сферах спільної державно-церковної юрисдикції, як-то: релігійна освіта в світських навчальних закладах, капеланство у Збройних Силах, користування видатними пам’ятками церковної архітектури та мистецтва, їх охорона та збереження, спільні заходи в галузі соціальної політики тощо. Взаємовідносини держави з кожною з названих церков мають регулюватися, окрім закону, спеціальною угодою.

2. Традиційні церкви: іслам, лютеранство, юдаїзм, баптизм... (первісний перелік має обговорюватись і уточнюватись, в подальшому це має бути динамічною величиною). Це такі релігійні об’єднання, віровчення яких пройшло апробацію часом, а діяльність засвідчила їх законослухняність, моральність, повагу до прав і свобод інших осіб. Відмінність їх від першої категорії – у значно меншій кількості послідовників та в тому, що їх роль в історії України є набагато скромнішою. Такі релігійні об’єднання та релігійні організації, з яких вони складаються, повинні у повному обсязі користуватися правоздатністю юридичних осіб приватного права.

Держава має у межах, визначених законом, повсіляко сприяти таким релігійним організаціям, визнавши суспільно корисний характер їхньої діяльності, стежити за тим, щоб їх не піддавали прямим або прихованим утискам панівні конфесії, залучати до вироблення державної політики у сфері державно-церковних відносин.

3. Релігійні групи – об'єднання віруючих нетрадиційного для України віросповідання. Певний час (нам здається, що оптимальним буде строк від 5 до 10 років) вони мають існувати без статусу юридичної особи. Водночас таким організаціям та їхнім членам мають бути забезпечені всі права, прямо передбачені у міжнародних актах та Конституції України. Якщо протягом випробувального строку релігійна група не порушувала чинного законодавства, суспільної моралі, прав та свобод інших осіб, вона може набути статусу юридичної особи, перейшовши до розряду традиційних або відомих церков [4, 122].

Юридичні засоби реалізації права сповідувати релігію залежать і від змісту цього права, а також від місця його здійснення. Так, наприклад, такі види сповідувальної діяльності, як богослужіння, релігійні обряди, церемонії та процесії, безперешкодно проводяться у культових будівлях і на прилеглий до них території, у місцях паломництва, на кладовищах, в місцях окремих поховань і крематоріях, квартирах і будинках громадян. Отже, для їх реалізації не потрібно якихось юридичних засобів, зокрема дозволів на їх проведення. Проте сам механізм забезпечення культовими будівлями, в яких проводяться вищевказані релігійні дії, залишається однією з гострих проблем релігійного життя в Україні [1, 122].

Як вже вище зазначалось, майнові питання викликають найбільш активну реакцію у нашої політичної еліти. Мабуть, тому після активного перерозподілу церковної нерухомості у 1990-1995 роках Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації” попри його очевидні недоліки, практично, не змінювався. В той час як Конституція України 1996 року заклала нові підвалини відносин власності у нашій державі.

Приймаючи Закон “Про свободу совісті та релігійні організації”, законодавець вказав, що одним із завдань цього акту є подолання негативних наслідків державної політики щодо релігії і церкви (абз.5 ч. 1 ст. 1 Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”). На жаль, цей намір не був втілений в самому Законі. Як свідчить історія, одним з негативних проявів державної політики УРСР в сфері державно-церковних відносин була саме націоналізація церковного майна. Саме тому із здобуттям незалежності наша держава взяла курс на повернення релігійним організаціям протиправно вилученого у них майна. Таке політичне рішення знайшло правове закріплення в статті 17 Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”, Постанові Верховної Ради Української РСР від 23 квітня 1991 року № 988-XII “Про порядок введення в дію Закону “Про свободу совісті та релігійні організації”, двох актах Президента України про повернення релігійним організаціям культового майна (Указ Президента України від 4 березня 1992 року № 125 “Про заходи щодо повернення релігійним організаціям культового майна” та розпорядження Президента України від 22 квітня 1994 року № 53/94 “Про повернення релігійним організаціям культового майна”), відповідному розпорядженні Кабінету Міністрів України від 7 травня 1998 року № 290-р. Фактично, перед державою постала

проблема: 1) провести справжню реституцію церкви в правах власника, визнавши акти УСРР/УРСР, згідно з якими відбувалась націоналізація церковного майна, нечинними з моменту їх прийняття, а отже, незаконною і саму націоналізацію, чи 2) взяти за основу чинне положення, закріпити за державою статус законного власника націоналізованого радянською владою церковного майна, проголосити повернення релігійним організаціям культових споруд, що не використовуються або використовуються не за призначенням, одним з пріоритетів державної політики і таким чином перевести питання реституції з юридичної в політичну площину [4, 88].

На підставі цього законодавство України: 1) закріпило переважне право релігійних організацій на передачу їм культових будівель із земельною ділянкою, необхідною для обслуговування цих будівель (ч. 6 ст. 17 Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”); 2) постанова парламенту вже зобов’язала Кабінет Міністрів України, Уряд Республіки Крим, обласні, Київську та Севастопольську міські державні адміністрації забезпечити відповідно до Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації” повернення у власність чи передачу у безоплатне користування релігійним громадам культових будівель і майна (п. 6 Постанови Верховної Ради Української РСР від 23 квітня 1991 року № 988-ХІІ “Про порядок введення в дію Закону “Про свободу совісті та релігійні організації”); 3) актами Президента було визначено термін, до якого місцеві органи державної виконавчої влади повинні були здійснити комплекс відповідних заходів, Кабінет Міністрів зобов’язав ті самі органи скласти і подати йому повний перелік культових будівель, які перебувають у державній та комунальній власності і не використовуються або використовуються не за призначенням, з визначенням термінів та умов повернення їх релігійним організаціям (абз. 2 п. 1 розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 травня 1998 р. № 290-р); 4) додатково уряд затвердив перелік культових споруд – визначних пам’яток архітектури, що не можуть бути передані у постійне користування (а також, за тлумаченням Вищого Арбітражного Суду України, – у власність) релігійним організаціям (Постанова Ради Міністрів Української РСР від 5 квітня 1991 року № 83 “Про перелік пам’яток архітектури, які не підлягають передачі у постійне користування релігійним організаціям”). Таким чином Україна обрала другий шлях повернення релігійним організаціям протиправно вилученого у них майна.

Разом з тим частина 2 статті 17 Закону встановлювала: культові будівлі і майно, які становлять державну власність, передаються організаціями, на балансі яких вони знаходяться, у безоплатне користування або повертаються у власність релігійних організацій безоплатно за рішеннями обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, а в Республіці Крим – Уряду Республіки Крим. Саме тому виникало логічне запитання, чому до цього часу розпорядження об’єктами державної власності, всупереч абзацу 5 статті 116 Конституції України, віднесено Законом до компетенції місцевих держадміністрацій, адже Конституція передбачає можливість делегування їм лише повноважень відповідних рад? Крім того, практика передачі релігійним організаціям об’єктів права державної власності підтверджує, що частина 2 статті 17 Закону – мертва норма [4, 121].

Проголошений Україною принцип відновлення історичної справедливості тобто подолання негативних наслідків державної політики щодо релігії і церкви, з одного

боку, та зацікавленість держави у використанні величезного досвіду і потенціалу церкви в соціально-культурній сфері, з другого, дають право стверджувати про доцільність повернення релігійним організаціям всього вилученого у них майна. Разом з тим, думка держави щодо цього питання визначається на сьогодні перш за все відсутністю чіткості і логіки. Зокрема, Постанова Верховної Ради і акти Президента говорять про передачу у безоплатне користування або повернення безоплатно у власність релігійних організацій культових будівель і майна, які перебувають у державній власності та використовуються не за призначенням; Закон, на який посилаються названі акти, також вважає об'єктом правовідносин культові будівлі і майно, проте переважне право релігійних організацій закріплює лише на передачу їм культових будівель; розпорядження ж уряду № 290-р не згадує про будь-яке інше майно, окрім культових будівель.

Грунтовний аналіз наведених норм дозволяє зробити висновок про те, що чинне законодавство України не передбачає повернення церкві вилученого у неї майна некультового призначення. Оскільки повернення релігійним організаціям майна ставиться в залежність від факту використання останнього не за призначенням, вочевидь у більшості випадків церква не матиме підстав клопотати про повернення їй земель, нерухомості (окрім культових споруд) тощо [4, 132].

Чинне законодавство України передбачає два способи передачі релігійним організаціям культового майна: 1) повернення у власність; 2) передача у безоплатне користування. Причому в жодному нормативному акті не визначено, за яких умов державні органи мають обирати перший спосіб, а за яких – другий. Таким чином, вибір між поверненням у власність та передачею у користування вилученого у церкви майна залежить виключно від місцевої держадміністрації або уряду Автономної Республіки Крим. Природно, що при такому законодавстві абсолютна більшість культових споруд передається релігійним організаціям саме у безоплатне користування.

Отже, можна стверджувати що Україна обрала не найоптимальніший шлях подолання негативних наслідків державної політики щодо релігії і церкви. На наш погляд, ефективнішою була б повна реституція церковного майна через визнання недійсними з моменту їх проголошення актів радянської України про націоналізацію цього майна. Якби Україна вчинила саме так, то через кілька років кропіткої роботи судів щодо вирішення спорів між різними претендентами на правонаступництво однієї ж тієї релігійної організації – колишнього власника церковного майна – церква змогла б реалізувати свій неабиякий потенціал у культурно-освітній та соціальній сферах, а держава – на ділі засвідчити свою відданість принципу непорушності приватної власності. В цьому плані зауважмо, що така реституція викликала нарікання навіть у Парламентській Асамблеї Ради Європи, яка звернула увагу українського керівництва на відсутність в нашому законі механізму повернення релігійним організаціям протиправно вилученого у них майна [10].

Використані джерела:

1. Ярмол Л. В. Свобода віросповідання людини: юридичне забезпечення в Україні (загальнотеоретичне дослідження) : дис. ... канд. юр. наук. – Л., 2002. – 238 с.

2. Климов В. Законодавчі ініціативи Держкомрелігій: проекти й реалії // Людина і світ. – 1998. – № 2. – С. 22-30.
3. Ярмол Л. Законодавство України про свободу світогляду, віросповідання та релігійні організації: зміни, що назріли // Право України. – 2001. – № 2. – С. 72-77.
4. Друзенко Г. Інститут свободи совісті: міжнародні стандарти та законодавство України. – К. : Український центр правничих студій. – 2000. – 186 с.
5. Петренко В. Виклик “Чорного папи”: Сатанізм – реальна загроза людському духові // Людина і світ. – 1996. – № 9. – С. 40-42.
6. Пореш В. Дети и секты // Религия и права человека: На пути к свободе совести. Вып. III. – С. 30-33.
7. Конституції нових держав Європи та Азії / упоряд. С. Головатий. – К. : УПФ. Вид-во “Право”, 1996. – 331 с.
8. Заява № 8652/79: Decisions and Reports of the European Commission on Human Rights. – V. 26. – P. 89.
9. С испанской точки зрения: Беседа с профессором Глорией Моран // Религия и права человека: На пути к свободе совести. Вып. III / Институт религии и права / сост. Л. М. Воронцова, А. В. Пчелинцев, С. Б. Филатов ; под общ. ред. С. Б. Филатова. – М. : Наука, 1996. – С. 89-97.
10. Релігійна ситуація на Україні та візит Римського Архієрея (Репортаж з прес-конференції Держкомрелігій у Києві): <http://www.ugkc.lviv.ua/RR_archive/Num3/pres.html.

Бедь В. В. Право исповедовать религию: нормативно-правовое закрепление

Статья посвящена освещению конституционных основ права исповедовать религию, как составного свободы совести. Автор в историческом аспекте указывает на эволюцию норм правовых актов, которые закрепляют составные свободы совести. Указываются предложения относительно совершенствования правовой регуляции права исповедовать религию.

Ключевые слова: свобода совести, Конституция Украины, конституционно правовое закрепление, права человека, право исповедовать религию.

Bed V. Right to confess religion: regulatory consolidation

The article is devoted illumination of constitutional bases of right to hear the confession religion, as component rights of conscience. An author in a historical aspect specifies on the evolution of norms of legal acts, which fasten the component rights of conscience. Suggestions are specified in relation to perfection of the legal adjusting of right to hear the confession religion.

Keywords: right of conscience, Constitution of Ukraine, constitutionally legal fixing, human rights, right to hear the confession religion.

Нагорний Є. В.

Інститут законодавства Верховної Ради України

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ГРОМАДЯНСТВА НА ТЕРИТОРІЇ КРИМУ

Стаття присвячена дослідженню питань громадянства в історичному аспекті. Розглянуто спроби запровадження інституту громадянства Криму в заснованій 21 березня 1918 року Радянській Соціалістичній Республіці Таврида. Велика увага приділяється неодноразовим спробам запровадження Верховною Радою Кримської АРСР та Верховною Радою АР Крим власного та подвійного (множинного) громадянства починаючи з 19 липня 1991 року і до прийняття 21 жовтня 1998 року Конституції Автономної Республіки Крим.

Ключові слова: громадянство, єдине громадянство, множинне громадянство, подвійне громадянство.